
nig van bestrijding van het nationaal socialisme. Men trad er over 't algemeen zeer lankmoedig tegen de N.S.B-er in de kerk op. Men weerde hem op zijn hoogst van het H[eilig] A[vondmaal],⁹ maar verder durfde men vaak niet te gaan. Er waren wel uitzonderingen, maar het waren de witte raven in ons kerkelijk leven.

En nu zie ik dat juist als de groote fout in ons kerkelijk leven, die vreeselijke gevolgen heeft gehad.

Ik ben predikant in een grensgemeente¹⁰ en heb van nabij gezien, hoe het nationaal socialisme onze kerken over de grens kapot heeft gemaakt.¹¹ Men is gaan toegeven, en nog eens toegeven. Zelfs vele christenen hebben /3/ in Hitler een gave Gods gezien om Duitsland te redden.

Men heeft zich laten bedriegen toen Hitler beweerde, dat het nationaal socialisme stond op de grond van het positieve christendom.

Ook daar openbaarde zich een valsche scheiding tussen kerk en politiek.- Wij hebben gezien hoe moeilijk het de belijdenis kerk in Duitsland had.¹² - Daar trad men van de kansels wel op tegen het nationaal socialisme. Daar heeft men gezien, dat het nationaal socialisme in zijn doorwerking betekende de vernietiging van de kerk, omdat het nationaal socialisme alles wil brengen onder haar beginselen en ook de kerk moest meewerken om de staat groot te maken. Tientallen, misschien wel honderdtallen predikanten werden opgesloten in gevangenis en concentratiekampen. Wij denken wat Niemöller¹³ ondervonden heeft en misschien nog ondervindt.¹⁴

We mochten verwachten, dat men in Nederland nu op zijn hoede zou zijn tegenover het nationaal socialisme. - Dat men ook van de kansels het groote gevaar van dit heidensch streven zou bestrijden.

Het is helaas veel te weinig gebeurd. Ik geloof dat het kwam, dat men vast zat in [de] gedachte, dat de kerk zich toch niet met politiek mag bemoeien.

Kerk en politiek zijn voor velen twee. Zeer zeker, kerk en staat zijn twee. Maar de kerk

Harinck, *De Reformatie*, 320-329; Ridderbos, *Strijd op twee fronten*, dl. 1, 185-194, 203-234; G. Harinck, *Tussen Barmen en Amsterdam* (Kampen 2003) 12-18. Het besluit van de generale synode werd op 25 maart 1941 bekrachtigd. Zie: Document xxix in: Th. Delleman (red.), *Opdat wij niet vergeten. De bijdrage van de Gereformeerde Kerken, van haar voorgangers en leden, in het verzet tegen het nationaal-socialisme en de Duitse tyrannie* (Kampen 1949) 518-529.

⁸ *Menigerlei Genade* was een wekelijkse preken-serie, die sinds 1910 binnen de Gereformeerde Kerken in Nederland verscheen. Te Winkler, *Het wordt nooit meer als vroeger*, 33-36 geeft ook voorbeelden van preken, die waarschuwen tegen politieke stromingen als het communisme en het fascisme, maar niet concreet tegen het daaraan verwante nationaal-socialisme.

⁹ Zie synode-besluit d.d. 2 oktober 1936 in: *Acta van de Generale Synode der Gereformeerde Kerken in Nederland, gehouden te Amsterdam van 25 augustus tot 2 oktober 1936*, art. 272 en Bijlage LXIV.

¹⁰ Heemse, gemeente Hardenberg, in Overijssel.

¹¹ Bedoeld wordt de Altreformierte Kirche, waarmee de Gereformeerde Kerken in Nederland sinds 1923 een organisatorisch verband hadden. H.W. Lenderink, 'De Gereformeerde Kerken van Bentheim en Oostfriesland' in: Delleman, *Opdat wij niet vergeten.*, 426-4439; Van Roon, *Protestants Nederland*, 193-199.

¹² Zie voor de *Bekennende Kirche* en de Duitse Kerkstrijd: Van Roon, *Protestants Nederland*, 219-233; Ridderbos, *Strijd op twee fronten*, dl. 1, 97-115; Harinck, *Tussen Barmen en Amsterdam*, 5-12.

¹³ Martin Niemöller (1892-1984), predikant van de Evangelische Kirche te Berlijn, werd als leider van het kerkelijk verzet van de *Bekennende Kirche* na zijn arrestatie in 1937 het jaar daarna veroordeeld en was tot 1945 'persoonlijke gevangene' van Hitler in de concentratiekampen Sachsenhausen en Dachau.

¹⁴ De volgende alinea begint met de doorgestrepte zin: 'En nu zouden we denken, dat een verongelukt schip een bak in zee is'. Deze zin komt verderop alsnog in de tekst voor.